

Hynek Jeřábek

Slavné sociologické
výzkumy
(1899–1949)

Slavné sociologické výzkumy (1899–1949)

Hynek Jeřábek

Recenzovali:

PhDr. Eva Laiferová, CSc.

doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2021

Edice SLON – KLAS, 6. svazek / řídí Alena Miltová

Redakce Alice Dudáková a Alena Miltová

Návrh obálky, grafická úprava a sazba studio Designiq

Vydání druhé, pozměněné, v Karolinu první

© Univerzita Karlova, 2021

© Hynek Jeřábek, 2021

ISBN 978-80-246-5054-8

ISBN 978-80-246-5064-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

STRUČNÝ OBSAH

Podrobný obsah	7
Poděkování	14
Úvod	15
Kapitola 1: Fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu	27
Kapitola 2: Prvopočátky sběru a analýzy sociálních dat	43
Kapitola 3: Počátky empirických sociologických výzkumů v USA	79
Kapitola 4: The Philadelphia Negro - zapomenutý počátek empirické sociologie v USA	95
Kapitola 5: Chicagská sociologická škola	131
Kapitola 6: Doktorandské monografie chicagské školy	163
Kapitola 7: Middletown	187
Kapitola 8: Marienthal	199
Kapitola 9: Tři mimořádné komunikační studie - RAWAG, spolupráce paradigmát a Invaze z Marsu	223
Kapitola 10: Street Corner Society	247
Kapitola 11: People's Choice	267
Kapitola 12: Mertonovy komunikační výzkumy - zaměřované interview, studium propagandy, Mass Persuasion a Vzorce vlivu	295
Kapitola 13: Americký voják a rozvoj sociologické metodologie (Stoufferova teorie relativní deprivace, Guttmanův skalogram a Lazarsfeldova analýza latentních struktur - LSA)	327
Závěr: Vztah sociologické teorie a empirického výzkumu	353
Summary	359
Literatura	365
Jmenný rejstřík	393

PODROBNÝ OBSAH

STRUČNÝ OBSAH	5
PODROBNÝ OBSAH	7
PODĚKOVÁNÍ	14
ÚVOD	15
Cíle a obsah knihy	16
Klasické a mimořádné projekty	17
Krátký přehled literatury k tématu institucionalizace empirického sociálního výzkumu	18
Které výzkumné projekty spadají do obsahu knihy	21
KAPITOLA 1	
FÁZE INSTITUCIONALIZACE EMPIRICKÉHO SOCIÁLNÍHO VÝZKUMU	27
1.1 Terénní výzkum v Chicagu; popisné „průzkumy“ a analytická „survey analysis“	27
1.2 Dvanáct klíčových rozhodnutí chicagských sociologů - první fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu	28
1.3 Zpracování hromadných dat: survey research - druhá fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu	32
1.4 Survey analysis: nová strategie analýzy dat - třetí fáze procesu institucionalizace empirického sociálního výzkumu	35
1.5 Empirický sociální výzkum jako součást akademické sociologie - co to znamená?	40

KAPITOLA 2

PRVOPOČÁTKY SBĚRU A ANALÝZY SOCIÁLNÍCH DAT 43

Úvod 43

2.1 Sociálněsprávní motivace sběru sociální empirie
v letech 1641–1930 45

2.2 Sociálněstatistická motivace sběru sociální
empirie v letech 1662–1925 54

2.3 Frédéric Le Play – doklady každodennosti jako
sociální empirie 65

2.4 Zájem o sociální otázky a využití sociálních
dat v Německu devatenáctého a počátku
dvacátého století 66

Závěr 77

KAPITOLA 3

POČÁTKY EMPIRICKÝCH SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

V USA 79

Úvod 79

3.1 Rozvoj univerzit ve Spojených státech v letech
1876–1910 80

3.2 Hnutí Social Survey a jeho role v počátcích
empirického sociálního výzkumu v USA 83

3.3 Chicagská univerzita jako protipól hnutí Social
Survey 86

3.4 Nadace na podporu vědy a financování Chicagské
univerzity 89

3.5 Identita oboru sociologie na amerických
univerzitách 91

3.6 Empirický sociologický výzkum jako součást
sociologie 92

KAPITOLA 4

THE PHILADELPHIA NEGRO - ZAPOMENUTÝ POČÁTEK EMPIRICKÉ SOCIOLOGIE V USA 95

Úvod 95

4.1 Nejdůležitější výsledky výzkumu Philadelphia
Negro 98

4.2	Metodologie výzkumu Philadelphia Negro - „Social Survey“, nebo vědecký výzkum?	109
4.3	Vědecký životopis W. E. Burghardta Du Boise	113
	Závěr - Místo Du Boise ve vývoji empirického sociálního výzkumu	126

KAPITOLA 5

	CHICAGSKÁ SOCIOLOGICKÁ ŠKOLA	131
	Úvod	131
5.1	Katedra sociologie a její vedoucí Albion W. Small	132
5.2	Výzkum „Polský sedlák v Evropě a v Americe“ W. I. Thomase a F. Znanieckého	134
5.3	Robert E. Park a jeho příchod na katedru sociologie Chicagské univerzity	137
5.4	Ernest W. Burgess a jeho přínos sociologii na Chicagské univerzitě	141
5.5	The City - profilová publikace chicagské školy	142
5.6	Spolupráce Chicagské univerzity s ostatními částmi sociologické obce	152
5.7	Výzkumy na Chicagské univerzitě, jejich finanční a organizační podpora	157
5.8	Knižně vydané výsledky výzkumů na Chicagské univerzitě	159
	Závěr: Význam chicagské sociologické školy pro vývoj empirického sociologického výzkumu	159

KAPITOLA 6

	DOKTORANDSKÉ MONOGRAFIE CHICAGSKÉ ŠKOLY	163
	Úvod	163
6.1	Oblasti Chicaga a město jako sociální laboratoř	164
6.2	Zvláštní sociální instituce v životě obyvatel Chicaga	172
6.3	Modely zkoumání kriminality v Chicagu	179
	Závěr	185

KAPITOLA 7	
MIDDLETOWN	187
Úvod	187
7.1 Účast na životě lidí ve městě	189
7.2 Studium dokumentačního materiálu, shromažďování a sestavování statistik	190
7.3 Rozhovory a dotazníky	191
7.4 Obsah a výsledky studie	194
Závěr	197
KAPITOLA 8	
MARIENTHAL	199
Úvod	199
8.1 Projekt výzkumu, okolnosti jeho vzniku a jeho přijetí vědeckou komunitou	200
8.2 Metody, přístupy a výzkumné otázky	203
8.3 Vznik nezaměstnanosti a životní podmínky nezaměstnaných rodin	206
8.4 Jídelníček a rodinný rozpočet	208
8.5 Unavená pospolitost	210
8.6 Odpověď na deprivaci	211
8.7 Význam a chápání času	215
8.8 Ztracená pružnost	218
8.9 K historii sociografie	220
8.10 Další osudy Marienthalu	220
KAPITOLA 9	
TŘI MIMOŘÁDNÉ KOMUNIKAČNÍ STUDIE - RAWAG, SPOLUPRÁCE PARADIGMAT A INVAZE Z MARSU	223
Úvod	223
9.1 Studie RAWAG - první velký mediální výzkum ve střední Evropě	223
9.2. „Princeton Radio Project“ a jeho dvě mimořádné výzkumné sondy	229
Závěr	245

KAPITOLA 10	
STREET CORNER SOCIETY	247
Úvod	247
10.1 Whyteova vědecká biografie	248
10.2 Počátky výzkumu Street Corner Society a jeho metodologie	251
10.3 Vědecké výsledky Whyteovy Street Corner Society	253
10.4 Whyteova metodologie	255
10.5 Kritická diskuse o Whyteově metodologii a o Street Corner Society	256
10.6 Whyteova stručná odpověď	260
10.7 Street Corner Society - Whyteova studie o sociálních sítích a jejich aktérech	261
Závěr: Historický kontext Whyteova výzkumu	264
KAPITOLA 11	
PEOPLE'S CHOICE	267
Úvod	267
11.1 Hlavní přínos výzkumu The People's Choice	267
11.2 Metodika výzkumu The People's Choice	270
11.3 Sociální rozdíly mezi voliči a jejich vliv na formování volebního rozhodnutí	273
11.4 Zájem o volební kampaň a účast ve volbách	275
11.5 Čas rozhodnutí a jeho sociální determinanty	278
11.6 Metoda panelové analýzy, typy voličů a proměny jejich volebních rozhodnutí	281
11.7 Mechanismy proměn voličských preferencí	283
11.8 Úloha osobní komunikace ve volební kampani	286
11.9 Názoroví vůdci a hypotéza dvojstupňového toku komunikace	289
Závěr	292

KAPITOLA 12

MERTONOVY KOMUNIKAČNÍ VÝZKUMY - ZAMĚŘOVANÉ INTERVIEW, STUDIUM PROPAGANDY, MASS

PERSUASION A VZORCE VLIVU	295
Úvod	295
12.1 Analyzátor programu a zaměřovaný skupinový rozhovor	296
12.2 Studie propagandy v rozhlasu i ve filmu	301
12.3 Přesvědčování v masovém měřítku - „hasičský projekt“ s teoretickým zakotvením	307
12.4 „Vzorce vlivu“ - Mertonova typologie vlivných lidí	320
Závěr	325

KAPITOLA 13

AMERICKÝ VOJÁK A ROZVOJ SOCIOLOGICKÉ

METODOLOGIE (STOUFFEROVA TEORIE

RELATIVNÍ DEPRIVACE, GUTTMANŮV SKALOGRAM

A LAZARSELDOVA ANALÝZA LATENTNÍCH STRUKTUR -

LSA)	327
Úvod	327
13.1 Stoufferův organizační model výzkumné práce	329
13.2 Sociologická teorie vytvořená a testovaná na datech Amerického vojáka	336
13.3 Výzkum osobního přizpůsobování vojáka životu v armádě	339
13.4 Metodologické nástroje vyvinuté v projektu Americký voják	340
Závěr	351

ZÁVĚR:	
VZTAH SOCIOLOGICKÉ TEORIE A EMPIRICKÉHO VÝZKUMU	353
Spolupráce teorie a empirického výzkumu v Continuities in Social Research	353
Konceptualizace jako klíč ke spolupráci teorie a empirického výzkumu	356
SUMMARY	359
LITERATURA	365
JMENNÝ REJSTRÍK	393

PODĚKOVÁNÍ

Dovolte mi poděkovat dvěma recenzentům knížky, doc. PhDr. Evě Laiferové, CSc., a doc. PhDr. Jiřímu Šubrtovi, CSc. Děkuji také spolu-editorům tematicky blízké knihy *The Early Days of Survey Research and Their Importance Today* Dr. Thomasu Petersenovi z Institutu pro demoskopii v Alensbachu a profesoru Hannesi Haasovi z Vídeňské univerzity za kritické připomínky i plodné diskuse. Grantové agentuře České republiky jsem zavázán za financování projektu P404/11/0949 „Klasické výzkumné projekty jako zdroj inspirace pro současný sociologický výzkum“. Svůj vděk bych rád vyjádřil všem, kteří mi pomohli se zpřístupněním historických pramenů. Především děkuji profesoru Paulu Neurathovi, zakladateli Archivu Paula F. Lazarsfelda ve Vídni, za záchranu bohatého Lazarsfeldova odkazu a dále profesoru Antonu Amannovi, jeho nástupci v archivu. Také děkuji znalci historie sociologického bádání profesoru Christianu Fleckovi z Univerzity v Grazu za kritickou rozpravu k tématu. Vzpomínám na hovory se svým fakultním kolegou prof. PhDr. Miloslavem Petruskem, CSc., a na spolupráci s prof. PhDr. Jurajem Schenkem, CSc., z Univerzity Komenského z Bratislavy. Zakladatelce Institutu pro demoskopii v Alensbachu profesorce Elisabeth Noelle-Neumannové bych rád poděkoval za cenné rozhovory a povzbuzení, Dr. Thomasi Petersenovi za významné materiály k dějinám sociálních výzkumů. Dr. Anne Niedermannové za organizační pomoc. V neposlední řadě bych rád vyjádřil svůj dík doc. RNDr. Janu Řehákoví a JUDr. Michalu Illnerovi za příklad, který mi poskytli svou neúnavnou obhajobou a prosazováním vědecké sociologické metodologie. Ing. Mgr. Jiřímu Remrovi, Ph.D., MBA, náleží dík za mnohaleté přátelské diskuse. Nakladatelství SLON děkuji za péči, kterou věnovalo složitému rukopisu i jeho autorovi. Za lidské zázemí, podporu a trpělivost upřímně děkuji své rodině.

ÚVOD

Kniha, kterou otevíráte, je autorským pohledem na historii empirických sociologických výzkumů. Chápe dějiny výzkumů jako vývojový proces, v němž se empirický výzkum postupně proměňoval a stával se stále významnější součástí akademické sociologie. Důležitou součástí tohoto vývoje bylo bezesporu vylepšování metodologické výbavy sociologického výzkumu. Utvářely se jednotlivé metody sběru dat a především se v procesu jejich užívání prosazovala „technologická opatření“ umožňující efektivní nasazení těchto metod a technik a adekvátní způsoby vyhodnocování získaných dat.

Bylo třeba zabezpečit vysoké nároky na srovnatelnost, standardizaci, reprezentativitu a také na spolehlivost, validitu a sdělnost a srozumitelnost výsledků. Zlepšovaly se jednotlivé výzkumné nástroje, byla zaváděna týmová spolupráce, bouřlivým vývojem prošly výběrové techniky, data bylo třeba kontrolovat a spolu s využíváním hromadných dat se rozvíjely statistické metody pro jejich analýzu. Stále důslednější spojování empirického výzkumu se sociologickými teoriemi zvyšovalo požadavky na konceptualizaci a operacionalizaci pojmových schémat na počátku jednotlivých výzkumů i na interpretaci výsledků na konci těchto výzkumů.

Předložená monografie soustřeďuje pozornost na ty výzkumy, na nichž bylo možno transparentně ukázat vývoj jednotlivých stránek, postupů a strategií výzkumné metodologie. Při výběru analyzovaných výzkumných projektů bylo také důležité, nakolik jejich autoři nechali nahlédnout do své výzkumné dílny. Některé slavné výzkumy v knížce chybí. Nebylo snadné vybrat, bez kterých z nich se výklad vývoje výzkumné

metodologie může obejít, a které naopak přinesly nové pohledy, přístupy, inovace nebo nevšední strategie, že stálo za to se jimi podrobněji zabývat. Bylo třeba se rozhodnout, které výzkumné projekty zařadit a kolik místa jim věnovat. Výběr byl do jisté míry subjektivní a některé výzkumné projekty se přese všechnu snahu autora do rámce jedné nepříliš velké knihy prostě nevešly.

Cíle a obsah knihy

Publikace se snaží zodpovědět otázku, *Jak se stal empirický sociální výzkum součástí akademické sociologie?* Orientuje se na vývojové linie, v jejichž rámci se empirický sociální výzkum rozvíjel od svých prvopočátků v polovině sedmnáctého století, anebo přísněji vzato od svých počátků na konci devatenáctého století, až po definitivní úspěch a završení cesty na konci čtyřicátých let dvacátého století. Výklad v monografii se zaměřil na ty projekty a aktivity empirického sociálního výzkumu, které směřovaly ke stejnému modelu výzkumu, jaký mají jiné, tradiční vědní disciplíny, tedy empirický výzkum jako zdroj poznatků pro kumulativní budování sociální teorie a zároveň empirický sociální výzkum založený na dosavadních teoretických poznatcích, respektující teorii, tedy „*theory based empirical social research*“.

Hlavním cílem prací, o nichž se tato kniha zmiňuje, o něž se opírá a o nichž pojednává, bylo proměnit sociologii ze spekulativního, filosofujícího nebo moralizujícího oboru na teoreticko-empirickou vědní disciplínu. Výklad se soustřeďuje na tu větev empirického sociologického výzkumu, která programově usilovala o poznávání sociálního světa, o vysvětlování jeho mechanismů. Je zde pojednáno o výzkumných projektech, které usilovaly o odhalování pravidel nebo pravidelností, opakujících se jevů, nebo dokonce zákonitostí. Mnohé zdroje,

kteře uvaŕují o empirickém sociálním výzkumu v jiném pojetí, nejsou uvedeny. Chybí zde práce, které vnímají empirický sociální výzkum jako jakoukoli interpretaci sociálního světa výzkumníkem. Druhým vědomým omezením této monografie je orientace na výzkumné projekty, na jejich metody, na nové objevy. Nezabývá se vývojem teorií, myšlenkových schémat, koncepcemi chápání sociálního světa. K tomu již bylo napsáno dostatek publikací, některé z nich také v češtině.

Klasické a mimořádné projekty

V monografii jsou rozebírány výzkumné projekty dvojího typu: jednak klasické, všeobecně uznávané sociologické výzkumy, jednak mimořádné, dosud však neprávem opomíjené výzkumné projekty. Ty první demonstrují hlavní vývojový trend, bez nich by nebylo možno si takovou knihu představit. Nejsou tu ale všechny. Bylo třeba zahrnout především ty z nich, které osvětlovaly, jak se empirický sociologický výzkum stával nástrojem kumulativního poznání. Pozoruhodné, tedy něčím mimořádné výzkumy, doplňují celkový obraz o cenné inovace a zvláštní případy. Výběr je do jisté míry subjektivní, něco v knize být nemuselo, mnohé chybí.

Co tedy spojuje všechny klasické studie, které byly vybrány do této publikace? Na prvním místě je to snaha jejich autorů vysvětlovat společenské jevy, mechanismy a procesy, o nichž pojednávají. Druhým kritériem byla originalita, novost, nevšední pohled, s nímž daný projekt přišel. Třetím hlediskem byla snaha a ochota autorů těchto projektů nechat nahlédnout do jejich výzkumné dílny. Snad nejlépe to vyjadřuje studie W. F. Whytea *Street Corner Society*, která jako jedna z prvních obsahovala velmi rozsáhlý appendix - metodologickou přílohu - v níž bylo srozumitelně vloženo, jak autor ve výzkumu postupoval. Podobný vhléd do výzkumné dílny najdeme i v dalších pracích, někde

v podobě krátké přílohy, jako v *Middletownu*, jinde v doprovodných studiích anebo v rozsáhlém poznámkovém aparátu. V několika případech napomohla sekundární literatura a rozbory odborníků, jindy memoárová literatura, v níž autoři sdělili i něco víc než původně v samotné knize.

Proč jsou vedle klasických, tedy slavných a všeobecně uznávaných výzkumů předmětem výkladu také dosud opomíjené výzkumné projekty? Jedním z důvodů je to, že byly něčím mimořádné. Autor této knihy považuje za důležité připomenout a zdůraznit jejich význam pro vývoj empirického sociálního výzkumu. Právě na těchto výzkumech se často můžeme naučit něco, co ty slavnější neukázaly. Jedná se například o zavedení nevšední metodologické inovace, osvětlení mimořádného společenského jevu nebo procesu. Nebo bylo třeba jen připomenout, že dříve, než byly publikovány všeobecně známé studie o daném jevu, existovaly již studie starší, neméně kvalitní a neprávem opomíjené.

Krátký přehled literatury k tématu institucionalizace empirického sociálního výzkumu

Ve zkoumané oblasti existují dnes již klasické knihy. Jednu z nejznámějších napsal John Madge. Jde o *The Origins of Scientific Sociology (Počátky vědecké sociologie)* [Madge 1962]. John Madge v ní diskutoval o více než deseti klasických projektech, které položily základ vědecké sociologie, počínaje Durkheimovou *Sebevraždou* [Durkheim 1895] a *Polským sedlákem v Evropě a v Americe* W. I. Thomase a F. Znanieckého [(1918-1920)/1927] až po slavné práce z poloviny dvacátého století. Další z klasických prací je monografie Jeniffer Plattové *The History of Sociological Research Methods in America (Historie empirických sociologických metod v Americe)* [Platt 1996]. Německým příspěvkem k tématu byla

publikace Horsta Kerna *Empirische Sozialforschung. Ursprünge, Ansetze, Entwicklungslinien (Empirický sociální výzkum. Původ, počátky, vývojové linie)* [Kern 1982]. Historii jedné z nejvýznamnějších sociologických škol nabídl Martin Bulmer ve své detailní analýze *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, diversity and the rise of sociological research (Chicagská sociologická škola. Institucionalizace, rozmanitost a růst sociologického výzkumu)* [Bulmer 1984]. Martin Bulmer však věnoval tomuto tématu dvě další knihy, jedna z nich se soustřeďuje na vývoj britského sociologického výzkumu [Bulmer 1985], druhá na historii ‚social survey‘ od prvopočátků až do roku 1940 [Bulmer, Bales, Sklar 1991]. O prvopočátcích sběru sociální empirie podává přehled encyklopedické heslo B. Lecuyera a A. Oberschalla [Lecuyer, Oberschall 1968]. Existuje mnoho dalších důležitých pramenů, které rozebírají obecnější otázky vývoje empirického sociálního výzkumu. Na tomto místě není zdaleka možno připomenout všechny. Kniha postihuje skutečně jen jeden z aspektů vývoje empirického sociálního výzkumu. K významným pramenům bezesporu patří prestižní svazek studií z historie sociologie v USA editovaný Craigm Calhounem [Calhoun 2007] a reprezentativní monografie Jeana M. Converse *Survey Research in the United States. Roots & Emergence 1890-1960* [Converse 1987]. Z klasických děl šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století je třeba uvést knihy Anthonyho Oberschalla o vzniku a vývoji empirické sociologie a o empirickém sociálním výzkumu v Německu v prvním období do roku 1914 [Oberschall 1972; 1965], knihu Susanne Schadové o empirickém sociálním výzkumu v Německu v období Výmarské republiky [Schad 1972], disertaci Terryho Nicholse Clarka o počátcích empirického sociálního výzkumu ve Francii [Clark 1967], práce Bernarda Lecuyera o prvopočátcích sběru a využití sociální empirie ve Francii [např. Lecuyer 1974], Philipa Abramse *The Origins of British Sociology 1848-1914*

[Abrams 1968] a také první významný příspěvek k tomuto tématu napsaný v roce 1933 Hansem Zeislem [Zeisel (1960)/1974 (1. vyd. 1933)].¹ Užitečné myšlenky k tématu nabídly studie Paula Lazarsfelda a jeho spolupracovníků.² Jeho přednáška *The Sociology of Empirical Social Research* (Sociologie empirického sociálního výzkumu) [Lazarsfeld 1962] a také jeho vzpomínky [Lazarsfeld (1975a)/1982a] poskytují vodítko pro porozumění cílům a výsledkům aktivit *kolumbijské sociologické školy* i její roli v konečném prosazení empirického sociálního výzkumu v rámci akademické sociologie.³ Důležitý pohled na historii empirického sociálního výzkumu v evropské a americké tradici nabídl Paul Neurath několika svými články k historii a institucionalizaci empirického sociálního výzkumu a k osobnosti Paula Lazarsfelda [Neurath 1981, 1988, 1998]. Studie Christiana Flecka a Nico Stehra uvádějící nejnovější výbor z díla P. F. Lazarsfelda zasvěceným způsobem představila místo Paula Lazarsfelda zejména ve vrcholné fázi institucionalizace empi-

1 Ze starších prací je třeba připomenout také studii Pauline Youngové k historii vědeckého sociálního výzkumu a „social surveys“ [Young (1939) 1966; Hoinville 1985: 109, 120].

2 Lazarsfeldovou stěžejní práci o historii empirického sociálního výzkumu byla jeho studie „Notes on the History of Quantification in Sociology - Trends, Sources, and Problems.“ (Poznámky k historii kvantifikace v sociologii - trendy, zdroje a problémy) z roku 1961, přetisknutá později v roce 1982 [Lazarsfeld (1961)/1982: 97-167, 360-371]. Tato rozsáhlá studie je zaměřena zejména na první, velmi rané fáze empirického výzkumného snažení v sociální oblasti. Jen malá část z nich je podrobněji zachycena v prvních dvou kapitolách této knihy.

3 Také obě předmluvy Paula Lazarsfelda ke knihám Anthonyho Oberschalla [Oberschall 1965, 1972] mi pomohly porozumět těmto počátečním etapám vývoje empirického sociálního výzkumu, právě tak jako dva klasické články k této tematice publikované s Lazarsfeldovou účastí, jeden o A. Quételetovi a druhý o empirických výzkumech Maxe Webera [Landau, Lazarsfeld 1968; Lazarsfeld, Oberschall 1965].

rického sociálního výzkumu [Fleck, Stehr 2010]. Závěrečné slovo při potvrzení místa, jaké získal empirický sociální výzkum v rámci akademické sociologie, pro mne měl úvod ke knize *Continuities of Social Research (Pokračování sociálního výzkumu)*, který společně sepsali Paul Lazarsfeld a Robert K. Merton [(1950)/1974: 9–15]. Oba, jako editoři tohoto posledního, pátého dílu *American Soldier (Amerického vojáka)*, právě v okamžiku, kdy si empirický sociální výzkum konečně upevnil svou pozici jako součást akademické sociologie, poskytli příklady „nekoněného vzájemného působení teorie a empirického výzkumu“ [Merton, Lazarsfeld (1950)/1974: 15].

Které výzkumné projekty spadají do obsahu knihy

V první kapitole monografie je naznačena hlavní vývojová linie, postupný vývoj a fáze institucionalizace empirického sociologického výzkumu. Počátkům empirického snažení sociologů jsou věnovány další dvě kapitoly. Druhá kapitola sahá k prvopočátkům sběru a analýzy sociální empirie, které je možno rozpoznat již v sedmáctém století, a v podstatě končí na prahu dvacátého století. Soustřeďuje se na Evropu. Nejvýznamnějšími postavami tohoto období jsou Charles Booth, Frédéric Le Play a Adolphe Quételet. Třetí kapitola začíná spolu s rozvojem výzkumné role univerzit ve Spojených státech v osmdesátých letech devatenáctého století a sleduje vývoj počátků americké empirické sociologie do prvních desetiletí dvacátého století. Následuje deset kapitol, jejichž obsahem jsou klasické a pozoruhodné méně známé sociologické výzkumy. Z klasických jsem ve druhé kapitole krátce připomněl monumentální dílo Charlese Bootha *Život a práce lidu Londýna* [Booth 1902–1903] a slavný výzkum W. I. Thomase a F. Znanieckého *Polský sedlák v Evropě a v Americe* [Thomas, Znaniecki (1918 až 1920)/1927]. Obě práce

by si jistě zasloužily každá svoji velkou kapitolu. Potom by se však nedostalo na jiné, stejně důležité a něčím mimořádné výzkumné projekty. Raději jsem vybral významné práce zlatého období chicagské sociologické školy, tedy programovou a zároveň inspirující monografii *The City (Město)*, a dále šest nejznámějších disertací chicagských doktorandů *Zlaté pobřeží a slum; Ghetto; Hobo; Taxi-tančárna; Jack-Roller a Gang*. Každé z těchto zajímavých monografií je ale věnována jen malá část kapitoly. Následují *Middletown* [Lynd, Lynd (1929)/1957] a *Marienthal* [Jahoda-Lazarsfeld, Zeisel (1933)/1974]. Za klasickou považuji studii o masové panice *Invaze z Marsu* [Cantril, Herzog, Gaudet 1940]. Dále jde o knihy *Street Corner Society* [Whyte (1943)/1993], *The People's Choice* [Lazarsfeld, Berelson, Gaudet 1944], *Mass Persuasion* [Merton, Fiske, Curtis (1946)/2004] a *American Soldier* [Stouffer et al. 1949a; 1949b], celkem 16 prací.

Kromě toho jsou do knihy zařazeny něčím pozoruhodné méně známé výzkumné projekty, většinou pojednané jen stručně. Někdy bylo potřeba připomenout i jejich tvůrce. Z prvního období jsou to tři projekty německých autorů Gottlieba Schnapper-Arnda o několika vesnicích v podhůří Hoher Taunus [Schnapper-Arndt (1883)/1975a] a dva projekty Adolpha Levensteina a Maxe Webera týkající se dělníků německého velkopřemyslu [Levenstein 1912; Weber 1908-1912]. Samostatná delší kapitola je věnována prvnímu empirickému sociologickému výzkumu ve Spojených státech, neprávem opomíjenému *The Philadelphia Negro* z roku 1899 [Du Bois (1899)/2010] a dalším výzkumným pracím černošského akademika E. W. B. Du Boise. Z méně známých jsou to dále Lazarsfeldův výzkum posluchačů rozhlasu *RAWAG* z roku 1932 [Lazarsfeld (1932a)/1996], Suchmanovo testování Adornovy kritické hypotézy z roku 1941 [Suchman 1941] a dva Mertonovy méně známé projekty z válečného období - *Studies in Radio and Film Propaganda (Studium propagandy v rozhlase a ve filmu)* [Mer-

ton, Lazarsfeld 1943] a *Patterns of Influence* (Vzorce vlivu) [Merton 1949] - typologická studie o lokálních a kosmopolitních vlivných lidech v malém americkém městě. Celkem osm pozoruhodných, něčím mimořádných projektů.

Předem bylo zřejmé, že rozsahem omezená kniha nezahrne všechny projekty, které by si patrně autorovu pozornost zasloužily. Je tedy třeba vyjádřit omluvu a politování, že je jen velmi stručně připomenuto rozsáhlé dílo Charlese Bootha a jeho pokračovatelů B. S. Rowntreeho, A. Bowleyho a H. L. Smitha. Více místa by si zasloužil první velký výzkumný projekt amerického sociologického výzkumu - slavný „*Polský sedlák v Evropě a v Americe*“ W. I. Thomase a F. Znanieckého. Z amerických výzkumů chybí také Warnerovo *Yankey City Series*, které vyústilo ve vydání pěti svazků výzkumných monografií [Warner et al. (1941-1959)/1963]⁴ nebo výzkumy Eltona Maya [Mayo 1933] a slavné hawthornské experimenty F. J. Roethlisbergera a W. J. Dicksona [Roethlisberger, Dickson 1939]. Pokračování projektu manželů Roberta a Helen Lyndových *Middletown in Transition* [Lynd, Lynd 1937] by jistě také stálo za zpracování.

Z pozdějších prací jistě budou mnozí postrádat *The Authoritarian Personality* (Autoritářská osobnost) Theodora Adorna a jeho spolupracovníků [Adorno et al. 1950] anebo Myrdalovo *American Dilemma the Negro Problem and Modern Democracy* (Americké dilema o rasových problémech Ameriky) [Myrdal, Sterner, Rose 1944]. Z těsně poválečných projektů by si jistě zasloužily pozornost obě dvě Kinseyho výzkumné zprávy, které se týkaly sexuálního chování amerických mužů a žen [Kinsey

4 Jde o tyto monografie: *The Social Life of a Modern Community* (1941), *The Status System of a Modern Community* (1942), *The Social Systems of American Ethnic Groups* (1945), *The Social System of a Modern Factory* (1947) a *The Living and the Dead. A Study in the Symbolic Life of Americans* (1959).

et al. 1948; 1953]. Kniha končí rokem 1950 a nezahrnuje tedy projekty jako *Academic Mind* P. F. Lazarsfelda a Wagnera Thielense, Jr. [Lazarsfeld, Thielens 1958], nebo *Personal Influence* E. Katze a P. F. Lazarsfelda [Katz, Lazarsfeld 1955], anebo analýzu typografické unie S. M. Lipseta, Martina Trowa a Jamese Colemana [Lipset, Trow, Coleman 1956] či rozbor formální a neformální struktury dvou úřadů Petera M. Blaua [Blau 1955]. Není zde ani kniha systematizující problematiku předvolebních výzkumů *The Voting* [Berelson, Lazarsfeld, McPhee (1954)/1968], která pokračovala v linii podrobně referovaného výzkumného projektu „The People’s Choice“, anebo slavný projekt michiganské sociologické školy *The American Voter*, který představil odlišnou strategii výzkumu [Campbell et al. (1960)/1980].

Z evropských výzkumů by jistě mělo své oprávnění zařadit Durkheimovu *Sebevraždu* [Durkheim 1897], jako ji vybral mezi analyzované projekty John Madge ve své knize *The Origins of Scientific Sociology* [Madge 1962: 12–51]. Někteří znalci českých empirických výzkumů se pozastaví nad tím, že se práce vyhýbá českým výzkumům. Masarykova *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty* [Masaryk 1881 německy, 2002 česky] nezapadá do kategorie „empirických výzkumů“. Jedná se spíše o pojednání na pomezí filosofické a sociologické eseje. Zařazeny však nejsou ani předválečné a poválečné práce Zdeňka Ullricha⁵ a Otakara Machotky [např. Machotka 1946] nebo všeobecně známá studie I. A. Bláhy *Město. Sociologická studie* z roku 1914 [Bláha 1914] nebo Bláhovy empiricky zakotvené pozdější práce.⁶ Znalci francouzské sociologie možná postrádají

5 Srovnej s publikací Heleny Janyšové [Janyšová 1999].

6 Příspěvky uvedených českých sociologů pro sociologii města a jejich reflexí chicagské sociologické školy se zabýval v článku „Chicagská škola a česká sociologie“ Jiří Musil [Musil 2012: 404–412].

zevrubněji pojednané empirické studie Fréderica Le Playe [Le Play [1850] 1877-1879; 1859-1860] anebo rozbor studií Gabriela Tarda o vývoji veřejného mínění [Tarde (1901)/2006]. Také německá předválečná sociologie měla více zástupců. Frankfurtská škola ještě před druhou světovou válkou stihla vyprodukovat studii o autoritě a rodině, Ferdinand Tönnies *Selbstmord in Schleswig-Holstein (Sebevraždu ve Schleswicku-Holštýnsku)* [Tönnies 1927], anebo Theodore Geiger studii sociální stratifikace Výmarského Německa [Geiger 1932]. Mnohé národní sociologie téměř všech evropských států by jistě mohly nabídnout cenné empirické studie ze stejného období, o němž předkládaná kniha pojednává. I když zde nebyly uvedeny zdaleka všechny klasické studie, které by mělo smysl zařadit, již jen uvedený výčet názorně ukazuje, že k výběru dojít muselo.

Jaký je smysl celé knihy? Proč byla napsána? Je to kniha pro sociology výzkumníky. Její autor je skálopevně přesvědčen, že sociolog výzkumník by měl znát cesty, jakými se vyvíjely výzkumné projekty alespoň v prvních desetiletích sociologického výzkumu, jak vznikl obor sociologie jako teoreticko-empirická vědní disciplína. Měl by se zajímat, jakými metodami dospívali jeho předchůdci ke svým vědeckým poznatkům a závěrům. Kromě dnes povinných znalostí dějin sociologických teorií je potřeba badatelům i studentům oboru nabídnout, alespoň jako doplněk, základní informace o tom, jakými cestami se ubírali výzkumníci před nimi a jaké poznávací prostředky na své cestě užívali. A k tomu by měla tato kniha přispět.

KAPITOLA 1

FÁZE INSTITUCIONALIZACE EMPIRICKÉHO SOCIÁLNÍHO VÝZKUMU⁷

1.1 Terénní výzkum v Chicagu; popisné „průzkumy“ a analytická „survey analysis“

Jak postupně došlo k tomu, že se empirický sociální výzkum stal uznávanou součástí akademické vědní disciplíny sociologie? Sociologie byla původně teoretickým oborem pěstovaným převážně na spekulativní úrovni. Teprve v průběhu první poloviny dvacátého století se postupně proměnila v plnohodnotnou teoreticko-empirickou vědní disciplínu. Jedině takto pěstovaná sociologie se mohla stát v pravém slova smyslu kumulativní společenskou vědou. Ve vývoji empirického sociálního výzkumu (ESV) lze rozeznat tři etapy jeho institucionalizace.

První fázi nejúplněji představuje soubor změn ve vědecké práci, které uskutečnila *chicagská škola* v letech 1895–1932. Prosazený model výzkumné práce způsobil, že se katedra sociologie Chicagské univerzity stala nejvýznamnějším sociologickým vědeckovýzkumným pracovištěm své doby ve Spojených státech. Druhou etapu institucionalizace ESV zahájilo masové využívání

7 Kapitola volně sleduje výkladovou linii kapitoly 7, „Tři fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu“ [Jerabek 2012] z kolektivní monografie [Haas, Jerabek, Petersen 2012].

hromadných dat o sociálních jednotkách. Postupně se prosadila týmová práce ve sběru a zpracování hromadných dat a spolu s využíváním dotazníků jako hlavního prostředku pro sběr dat došlo i k jejich standardizaci. Velký význam mělo statistické zpracování hromadných dat a jeho postupná mechanizace. Byla zavedena také výběrová šetření a důležitá byla i péče o reprezentativitu výzkumů. Zpracování těchto dat mělo nejčastěji deskriptivní podobu.

Třetí fázi zahájil obrat, kdy stejná hromadná data, používaná dříve jen k popisu, začali tvůrci modelu *survey analysis* využívat k testování hypotéz o kauzálních vztazích mezi zkoumanými proměnnými. Nejvýznamnějšími projekty čtyřicátých let dvacátého století, kdy k tomuto obratu došlo, byly výzkumy centra *BASR*, založeného Paulem Lazarsfeldem, a rozsáhlý projekt vedený S. A. Stoufferem, nazvaný *Americký voják*. Právě v těchto dvou sociologických dílnách byl využíván „model elaborace“ jako jádro *survey analysis*. K prosazení modelu *survey analysis* bylo třeba uskutečnit řadu praktických a organizačních změn a také zavést do praxe nové metody analýzy dat. Nejvýznamnějším činem Paula Lazarsfelda bylo právě dokončení procesu institucionalizace ESV [Coleman 1972]. Tento teoreticko-empirický model sociologie vytvořil přirozený základ pro kumulativní budování sociální vědy.

1.2 Dvanáct klíčových rozhodnutí chicagských sociologů - první fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu

1. **Chicagská univerzita** byla koncipována jako výzkumné pracoviště. Zde nastavená pravidla motivovala k vědeckému výkonu. Podmínkou pro získání prvotřídních vysokoškolských profesorů však bylo velkorysé financování Chicagské univerzity.

John D. Rockefeller starší věnoval univerzitě jen za první dvě desetiletí 35 milionů dolarů. Platy nabízené zdejšími učiteli vysoce převyšovaly příjmy vysokoškolských profesorů na jiných univerzitách v zemi [Bulmer 1984: 21].

2. V roce 1892 byla založena katedra sociologie. Jejím vedoucím se stal Albion Woodbury Small [tamtéž: 8].

3. V roce 1894 začala katedra nabízet doktorské studium sociologie. Byla to první katedra sociologie na světě, která umožňovala získat doktorát ze sociologie [tamtéž: 38].

4. V roce 1895/1896 A. W. Small založil první sociologický časopis *American Journal of Sociology* (AJS) [tamtéž: 34]. Small také pomohl založit **Americkou sociologickou společnost** (ASS) v roce 1905 a byl v této společnosti velmi aktivní [tamtéž: 34].

5. Prvním významným empirickým výzkumem na Chicagské univerzitě byl *Polish Peasant in Europe and America* (*Polský sedlák v Evropě i v Americe*) (W. I. Thomas a F. Znaniecki 1918–1920). Po příchodu Roberta Ezry Parka na katedru se soustředila práce katedry na konkrétní terénní výzkum [tamtéž: 34–38].

6. V roce 1916 Robert E. Park publikoval programový článek „The City“ v časopisu *American Journal of Sociology* [Park 1916]. V něm zveřejnil program výzkumu města Chicaga. Park spolu s Ernestem W. Burgessem a dalšími vytvořil v následujících dvaceti letech z Chicaga „sociální laboratoř“ [tamtéž: 110–114].

7. V roce 1923 se s podporou Rockefellerovy nadace podařilo zahájit systematickou podporu výzkumu [tamtéž: 136–137]. K rozdělování finančních grantových prostředků byl vytvořen **Local Community Research Committee** (Výzkumný výbor místní komunity). Během let 1923–1930 bylo na podporu

společenskovideckého výzkumu investováno více než 630 tisíc dolarů [tamtéž: 140]. Velký podíl těchto prostředků byl věnován na podporu sociologického výzkumu.

8. Peníze z nadace byly určeny na podporu „výzkumné asistence“ a „statistické a administrativní pomoci“ [tamtéž: 138–139]. Katedra sociologie, organizačně patrně díky Ernestu Burgessovi, z těchto prostředků zaměstnala Vivian Palmerovou. Ta na základě tohoto pětiletého kontraktu ve dvacátých letech zabezpečovala agendu výzkumné práce katedry sociologie a antropologie [tamtéž: 120]. Vivian Palmerová napsala příručku nazvanou *Field Studies in Sociology. A Student Manual (Terénní výzkumy v sociologii)* [Palmer 1928]. V ní systematicky kodifikovala tehdy používané metody sběru dat a jednoduché prostředky jejich kontroly a zpracování [De Vault 2007: 160].

9. V roce 1929 byla za finanční podpory Rockefellerova grantu postavena a otevřena **Společenskovidecká budova univerzity** (Social Science Research Building). Ta sloužila mimo jiné i jako servisní centrum pro výzkumníky [Bulmer 1984: 146]. To všechno poskytlo technickou a organizační podporu výzkumníkům a vytvořilo organizační infrastrukturu pro jejich terénní výzkumnou práci.

10. V roce 1921 chicagští sociologové publikovali nově koncipovanou učebnici sociologie zaměřenou na konkrétní témata a problémy společnosti. Studenti ji spontánně pojmenovali „*the green bible*“ [Park, Burgess 1921].

11. Ve dvacátých letech otevřeli R. E. Park a E. W. Burgess na katedře sociologie doktorandský seminář. Sloužil především k organizování pravidelných diskusí nad projekty doktorandů a nad výsledky jejich výzkumné práce v terénu. Martin Bulmer zdůrazňuje významnou úlohu, jakou hrál

R. E. Park při vedení doktorandů [Bulmer 1984]. Výsledky výzkumné práce doktorandů analyzované v tomto semináři byly pravidelně publikovány v *AJS*.

12. Katedra sociologie za přispění univerzity a filantropických nadací založila tři publikační řady. V nich byly v letech 1923–1935 publikovány výzkumné monografie chicagských doktorandů. Jen v letech 1923–1930 bylo v jedné z těchto edic vydáno 18 výzkumných monografií [tamtéž: 146].

Těchto dvanáct konkrétních kroků lze považovat za soubor rozhodujících podmínek a okolností, které způsobily, že se chicagská sociologická škola stala nejvýznamnější vědeckou školou v oboru sociologie ve dvacátých a v první polovině třicátých let. Již v tomto prvním období institucionalizace empirického sociálního výzkumu se empirický výzkum stal na Chicagské univerzitě legitimní součástí akademické sociologie. Empirický terénní výzkum byl nedílnou součástí studia chicagských doktorandů v oboru sociologie. Tím poskytl bázi pro vědecké výsledky jejich práce. Ty pak byly publikovány v článcích ve vlastním vědeckém časopise a ve vědeckých publikacích vydávaných univerzitním vydavatelstvím.

Tento vývoj splnil několik nutných předpokladů vřazení empirického sociologického výzkumu do kurikula akademické sociologie. Nadstandardní financování výzkumu, založení katedry a doktorské studium zajistily hlavní podmínky rozvoje nové vědní disciplíny.

Pro uplatnění chicagských sociologů však bylo ještě důležitější, že katedra sociologie získala svůj svébytný publikační prostor – časopis (bod 4) a navíc byla spjata s právě založenou Americkou sociologickou společností, předchůdkyní ASA. A spolu s příchodem R. E. Parka a E. W. Burgesse získala chicagská sociologická škola také metodu a projekt výzkumné práce (body 5, 6) a finanční,

technické a organizační prostředky pro provádění terénního výzkumu (*field research*) včetně výukových pomůcek zaměřených na výzkumnou práci v terénu a konečně i servisního centra pro výzkumníky (body 7, 8, 9).

Napsáním nové učebnice, zaměřené na konkrétní společenské jevy a problémy a jejich zkoumání (bod 10), a především provozováním doktorandského semináře, tedy praktické výuky výzkumné práce (bod 11), byla vytvořena reprodukční základna pro fungování sociologické školy v pravém slova smyslu. Když k tomu přidáme ještě publikační možnosti v podobě sociologické knižní edice, která vycházela již od roku 1923 (bod 12), máme před sebou obrázek prvního úspěšného modelu badatelské práce založené na koncepčním využití empirického výzkumu v sociologické práci.

1.3 Zpracování hromadných dat: survey research - druhá fáze institucionalizace empirického sociálního výzkumu

1.3.1 ZAVEDENÍ HROMADNÝCH DAT DO VÝZKUMU

Ve dvacátých a třicátých letech začala být stále ve větším měřítku využívána data o jednotlivcích, jejich domácnostech, o spotřebitelích, voličích, čtenářích a divácích nebo posluchačích ve výzkumu trhu, ve výzkumech veřejného mínění a ve výzkumu v masových médiích. Tato data byla obvykle získávána standardizovaným dotazováním velkých souborů respondentů. Hromadná data vyžadovala statistické metody zpracování. Přitom začaly být používány ve stále větším měřítku sumární výsledky informací o jednotlivcích a malých jednotkách za celou populaci a za její jednotlivé části. Tyto statistiky, dříve jen statistické přehledy pro úřední potřebu, začaly nyní prostupovat celou společnost a začalo být daleko běžnější než dříve, že informace o celku byly reprezentovány sumarizovanými údaji o jeho složkách, o jednotkách, ze kterých byly složeny.

Tyto výsledky výzkumů veřejného mínění byly obvykle používány a interpretovány deskriptivním způsobem jako informace o procentech jednotlivých variant odpovědí a o průměrech za celky a jejich podsoubory.

1.3.2 SBĚR HROMADNÝCH DAT VYŽADOVAL ORGANIZOVANOU TÝMOVOU SPOLUPRÁCI

Výzkumy veřejného mínění, předvolební průzkumy a výzkumy trhu poskytovaly informace o velkých souborech jednotek. Takový výzkum vyžadoval zavádění nového nástroje pro sběr dat - dotazníku.⁸ Tato forma sběru hromadných dat vyžadovala organizační rámec, který však byl v prvních desetiletích dvacátého století zcela neznámým jevem. Měla podobu týmové výzkumné práce s rozdělením odpovědností za jednotlivé úkoly, které pak, pouze pokud do sebe dobře zapadaly, mohly přinášet významné výsledky. Jennifer Plattová charakterizuje dělbu práce následujícím způsobem: „Byla vytvořena sociální technologie výzkumné jednotky provádějící survey, s rozčleněním výzkumného procesu na jednotlivé jmenovité fáze. Tomu odpovídala dělba práce mezi specialisty.“ [Platt 1996: 272]

8 Nebylo by pravdou tvrdit, že dotazníky byly neznámou věcí před jejich masovým užíváním ve výzkumu trhu a ve výzkumech veřejného mínění. Ovšem daleko častěji než dotazování jednotlivých lidí na jejich názory nebo spotřební preference byly dříve dotazníky používány k záznamu informací, který prováděli inspektoři, informátoři, reportéři atd., a tak tyto dotazníky náležely daleko spíše mezi nástroje administrativy, než by tvořily výbavu výzkumných týmů. Pouze zřídka byly vyplňovány konkrétními jednotlivci nebo daty o konkrétních jednotlivcích v populaci [Oberschall 1972a: 216-217]. Hlavním rozdílem bylo, že inspektoři a informátoři vyplňovali do dotazníků informace o větších sociálních jednotkách, jako byly okresy, městské okrsky, jednotlivé obce nebo celé regiony, ve městech také domovní bloky nebo ulice.

Již samotný sběr dat, ne až jejich statistické zpracování, si vynutil týmovou práci. To vedlo k profesionalizaci výzkumných týmů a k ještě větší dělbě práce, než bylo v sociologii do té doby známo.

1.3.3 POTŘEBA ZAJIŠTĚNÍ REPREZENTATIVITY VYŽADOVALA ZAVEDENÍ VÝBĚROVÝCH TECHNIK

Potřeba vytvářet závěry o velkých souborech heterogenních jednotek, což pochopitelně platilo pro všechny lidské populace, vyvolala „problém reprezentativity“. Brzy (po negativních zkušenostech s nedostatečně reprezentativními velkými celonárodními soubory dat)⁹ se začaly rozvíjet a zdokonalovat výběrové techniky, a to jak pro kvótní (nepravděpodobnostní) výběry, tak pro výběry pravděpodobnostní. Již zavedení kvótních výběrů znamenalo důležitý posun v možnostech deskriptivních závěrů pro celou populaci. Potřeba detailnější práce s daty si brzy vyžádala využívání pravděpodobnostních výběrů.

1.3.4 HROMADNÝ CHARAKTER SBÍRANÝCH DAT VYŽADOVAL STANDARDIZACI

Dalším důležitým aspektem hromadného sběru dat bylo zajištění jednoznačných, srozumitelných a nevychýlených otázek v dotaznících. Prostředkem k dosažení těchto cílů byla tvorba standardizovaných otázek, výzkumných nástrojů, použitých kritérií a škál; jinými slovy, byla to celková snaha zajistit slučitelnost a srovnatelnost použitých výzkumných nástrojů.

⁹ Dnes je snadné poukázat na jasnou výhodu, kterou představil George Gallup, když použil výběrový postup a sbíral data jen pro menší soubor potenciálních voličů, a ve srovnání s mnohonásobně větším souborem dat získaných časopisem *Literary Digest* dosáhl nezkreslených výsledků a lepšího odhadu volebních předpovědí [Squire 1988:].

1.3.5 STATISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ VELKÝCH OBJEMŮ DAT PODNÍTILO TECHNOLOGICKÝ VÝVOJ A VEDLO K VÝVOJI TECHNIK PRO ZPRACOVÁNÍ HROMADNÝCH DAT

Zpracování velkých souborů standardizovaných dat vedlo k zavádění mechanizace. Děrnostítkové stroje byly zavedeny a používány nejprve pro zpracování cenových dat, a to v USA již od roku 1860. Přibližně ve čtyřicátých letech dvacátého století začaly být používány také pro zpracování sociologických dat. Technologie děrných štítků a s nimi spjaté techniky byly používány ještě v padesátých a v šedesátých letech. Tyto stroje byly později, v šedesátých a zvláště v sedmdesátých letech, postupně vystřídány počítači. To zase vyvolalo boom ve vývoji programového vybavení pro zpracování dat. Rostoucí možnosti v této oblasti povzbudily další vývoj matematického modelování a statistických výpočetních postupů.

1.4 Survey analysis: nová strategie analýzy dat - třetí fáze procesu institucionalizace empirického sociálního výzkumu

1.4.1 RANÉ FÁZE SURVEY ANALYSIS

První série inovací ve vztahu k využití hromadných dat pro vědecké účely je spojena se dvěma velkými výzkumnými projekty konce třicátých a čtyřicátých let, s výzkumy Paula Lazarsfelda v rámci projektu *Princeton Radio Project* a dále pak *BASR*, a s výzkumným projektem, který vedl mezi lety 1941 a 1950 Samuel A. Stouffer - *American Soldier (Americký voják)*.

Oba tyto projekty byly založeny na ideji, že je nutné odhalovat, určovat a systematicky ověřovat kauzální vztahy ve sbíraných datech, například vztahy mezi charakteristikami jednotlivých vojáků a skutečnostmi jejich tréninku na jedné straně a jejich bojovou morálkou a připraveností na straně druhé. Hlavní organizátoři

těchto studií, P. F. Lazarsfeld a S. A. Stouffer, stáli přitom u zrodu transformace popisného modelu výzkumu veřejného mínění na dynamický model, pro nějž bylo záhy přijato označení „survey analysis“.

Model „sčítání hlasů“ byl transformován na model survey analysis [Colemann 1972: 402] ve spojitosti s podstatnými změnami v analýze dat. Ta byla nyní založena na odlišných kritériích. Nově formulovaná výzkumná otázka - vyšetřování příčin stojících za pozorovanými jevy - byla předzvěstí potřeby ověřovat a porovnávat pozorované vztahy. To vedlo k cílenému hledání skutečné příčiny skryté za rozdíly, které byly v datech odhaleny.

1.4.2 PRINCIPY SURVEY ANALYSIS

Sociální vědy nedisponují možnostmi přírodních a technických věd, které mohou provádět řízené experimenty. Tato absence experimentálních výzkumných možností byla nahrazena novou metodou, kterou zavedli Paul F. Lazarsfeld a Samuel A. Stouffer [Lazarsfeld, Stouffer 1937].¹⁰ Model „survey analysis“ (SA) používá empirickou evidenci o simultánních vlivech mnoha pozorovaných proměnných na sledované závisle proměnné. Systematicky provedená *survey analysis* umožňuje proměnit data výzkumů veřejného mínění ve vědecká zjiš-

10 Patricia L. Kendallová se zmínila v poznámkách k předmluvě ke svazku Lazarsfeldových článků *Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld*, že „předchůdce kompletního modelu elaborace byl zveřejněn v appendixu k monografii, kterou napsali Paul Lazarsfeld se Samuelem A. Stoufferem, *The Family in the Depression*“ [Stouffer, Lazarsfeld (1937)/1972; Kendall 1982: 349]. Pozdější publikace obsahují preciznější kodifikaci procedury i modelu elaborace a jejich autorem byl P. F. Lazarsfeld [Lazarsfeld (1946)/1955; Kendall, Lazarsfeld (1950)/1974]. To bylo pravděpodobně důvodem, proč James Coleman přiznal zásluhu za kodifikaci této metody nebo metodologického principu Paulu F. Lazarsfeldovi [Coleman 1972: 402].

tění, která odpovídají na naše otázky týkající se kauzálních vztahů.

Model „sčítání hlasů“, často používaný ve výzkumech veřejného mínění, prezentuje zpravidla průměr dosažený pro celek populace nebo uvádí procento lidí, kteří mají shodný postoj, názor na danou otázku. Jindy je představeno prosté srovnání dvou nebo několika hodnot pro libovolně zvolené rozdělení pozorované populace. To neznamená, že by byly použity náročné otázky. Tento jednoduchý model se spokojuje s kvantitativními daty nebo s dílčí informací pro srovnání. Přitom však srovnání je nabízeno v naprosto libovolné „optice“ dvou nahodilých podsouborů postavených vedle sebe.

Na rozdíl od popisu nahodilých komparací v modelu sčítání hlasů model survey analysis (dále SA) odhaluje příčiny pozorovaných rozdílů. SA hledá skutečné důvody a příčiny skryté za odhalenými zjevnými rozdíly v datech.¹¹ Tento přístup, vědomě navržený tak, aby rozlišoval zjevné - nahodilé vztahy od skutečných - podstatných kauzálních vztahů mezi proměnnými, bývá nazýván a byl také Paulem F. Lazarsfeldem kodifikován jako „elaborace“ [Lazarsfeld (1946)/1955; Kendal, Lazarsfeld (1950)/1974].

1.4.3 MODEL ELABORACE - JÁDRO „SURVEY ANALYSIS“

Model elaborace představuje pojmové ztvárnění výzkumníkovy postupu, který používá téměř vždy, kdykoliv provádí mnohorozměrnou analýzu vztahů mezi několika proměnnými a snaží se zjistit, do jaké míry jednotlivé nezávisle proměnné přispívají (při předpokládaném

11 Tento model již obsahuje dualitu, později výslovně popisovanou v terminologii zavedené Paulem Lazarsfeldem, dualitu manifestních (nahodilých) rozdílů a skrytých latentních (pravých a významných) kauzálních vztahů, skrytých a odhalovaných za těmito zjevnými rozdíly.

společném působení) k výsledné změně v závisle proměnné.

Tento model byl uveden do praxe sociologického výzkumu několika články Paula Lazarsfelda [Lazarsfeld (1946)/1955; Kendall, Lazarsfeld 1950], dále rozvíjen v monografiích Herberta Hymana [Hyman 1955] a Morise Rosenberga [Rosenberg 1968]. Postupně se stal standardní součástí učebnic analytické metodologie H. Zeisela [Zeisel (1958); 1988], Paula Neuratha [Neurath 1974], Earla Babbieho [Babbie 1995] a také například z poslední doby Daniela Treimanna [Treimann 2009].

Standardní postup uplatňovaný v modelu elaborace je založen na pátrání po testové proměnné. Taková proměnná je pak použita k rozdělení tabulky na podsoubory (v případě dichotomické testové proměnné na dvě části). V každém z podsouborů je dále provedeno testování, zda a do jaké míry se změnil vztahy mezi ostatními sledovanými proměnnými. Výsledek tohoto testování v ideálním případě dojde k jedné z variant modelu elaborace - opakování, vysvětlení, interpretace nebo specifikace.

1.4.4 JAK SOUVISELA ELABORACE S TVORBOU SOCIÁLNÍCH TEORIÍ? JAK SE JEDNOTLIVÁ ZJIŠTĚNÍ STÁVAJÍ SOUČÁSTÍ SOCIOLOGICKÉ TEORIE?

Musíme si položit otázku, proč je elaborace tak důležitá? A odpovídáme, že představuje ochranu, jakousi metodologickou záruku před nahodile prezentovanými empirickými daty. Model elaborace představuje v sociálních vědách stejně mocný nástroj, jakým byl v přírodních vědách experiment. Také ten bránil (a v experimentálních vědách dosud brání) přijmout jakýkoliv vztah jako ověřený. Elaborace brání empirismu v jeho snaze vydávat neověřené empirické generalizace za součást pracně budovaných sociologických teorií. Plní své pozitivní (verifikační) i své negativní (ochranné, falzifikační) funkce.

1. To, že výsledek naší analýzy je zjevný, ještě neznamená, že musí být pravdivý. Musí být nejprve podroben skeptické rozvaze. Výzkum musí nejprve ověřit, zda pozorované rozdíly a vztahy nejsou nahodilé, že se objevují a opakují také za mírně obměněných okolností, že jsou skutečné a významné. Teprve pak mohou obohatit sociologickou teorii.

2. Prezentace čísel a grafů může být zavádějící a nepravdivá. Rozdíl mezi skutečným výzkumným poznatkem a mylně spočtenými čísly nespočívá v „přesnosti“ čísel, ale v kontrolní proceduře, ověřující, zda prezentovaná čísla jsou skutečnými poznatky, nebo nahodilými, shodou okolností vzniklými výsledky našich tabulací. Jsme povinni vždy uskutečnit pečlivou elaboraci námi nabízených výsledků.

3. Naopak se může stát, že naše výsledky mohou mít podobu nečíselných dat. Mohou to být třeba nějaká ověřená pozorování vztahů, které mohou mít kvalitativní povahu. Například systematicky opakovaný a znovu se objevující vzorec výsledků bowlingových turnajů poskytl W. F. Whyteovi dostatečně silný argument pro jeho poznatek o mechanismech, které způsobují hierarchickou strukturu party mladých Italů v Cornerville [Whyte (1943)/1993]. A poté mohl George Caspar Homans zahrnout tato zjištění do své teorie sekundární odměny [Homans 1950].

4. Význam modelu elaborace pro výzkumnou praxi je zjevně větší, než jsme si zvykli předpokládat. Jeho význam nevyplývá jen z pozitivního potvrzení pečlivě zdokumentovaných existujících příčinných vztahů. Jeho význam spočívá také ve zdůvodněném odmítání chybných interpretací dat. Spočívá v trpělivém a rozhodném zpochybňování zdánlivých, falešných vztahů nahodile prezentovaných prostřednictvím netestovaných dat.

Teprve poté, když prokážeme, že daná sekvence kauzálních vztahů a souvislostí skutečně platí, můžeme doplnit nebo obohatit sociální teorii o její další platnou součást. Cesta od souboru empirických zjištění o vztazích mezi společenskými jevy k jejich kodifikaci do podoby pravidel a teorií je většinou velmi dlouhá.

1.5 Empirický sociální výzkum jako součást akademické sociologie - co to znamená?

Proč trvalo padesát let, než se stal empirický sociální výzkum uznávanou součástí akademické sociologie? Patrně největší překážkou uznání empirického sociálního výzkumu jako legitimní součásti akademické sociologie byl rozpor mezi podobou a charakterem dat, která empirický sociální výzkum získával v terénu a s nimiž pak vstupoval do analýzy, a mezi charakterem a podobou závěrů, které je třeba nabízet pro obohacení sociologické teorie.

Potíž spočívá v tom, že empirický sociální výzkum, jak jsme na něj dnes zvyklí, pracuje s údaji zjišťovanými nejčastěji o jednotlivcích a výsledné závěry se snaží formulovat pro společenské celky. Přitom operace, které si běžný člověk představí, že mu poskytnou informace o celku, by se měly týkat vlastností tohoto celku, nikoli aktivit jednotlivců nebo vztahů mezi částmi takového celku. Přemostění tohoto vztahu mezi částmi a celkem uskutečňovali různí sociologové v dějinách vývoje teoreticky motivovaného empirického sociálního výzkumu různým způsobem.

Je například snadné dokumentovat, že již sociologové chicagské školy, přestože sbírali data o konkrétních lidech v Chicagu, koncipovali své monografie jako výpověď o ekologii města, o mechanismech jeho fungování, o institucích a sociálních rolích, které za zvláštních okolností velkoměsto produkuje a které pak město jako celek významnou měrou charakterizují. Role „hoboes“